

WISH YOU WERE HERE, JONATHAN LITTELL LEZING JOB COHEN

Toen ... en nu

De Welwillenden van Jonathan Littell

Begin januari zag ik *Son of Saul*, een Hongaarse film, geregisseerd door László Nemes, die op 15 mei 2015 in première ging op het Filmfestival van Cannes. De film toont twee dagen uit het leven van een Hongaarse jood, die in Auschwitz deel uitmaakt van een *Sonderkommando* en daar gedwongen wordt mee te werken aan de massamoord op Joden in een van de gaskamers. De film confronteert ons met de geïndividualiseerde weerzinwekkendheid van wat de Nazi's aanrichtten; je komt er als verdoofd uit. Het is die individualisering die je een klap geeft. Zes miljoen is een *getal*, een *abstractie*, *Son of Saul* maakt die abstractie akelig concreet.

De Welwillenden van Jonathan Littell doet hetzelfde. De daarin beschreven moordpartij op 50.000 joden in Kiev is zo afschuwelijk, dat die in de dagen en weken, nadat ik dat gelezen had, doorwerkte in mijn kijk op vrijwel alles waar ik mee bezig was. Alles werd haast van een groteske onbenulligheid. En dat komt doordat Littell erin geslaagd is om niet alleen die 50.000 mensen een gezicht te geven, maar óók degenen die de executies voltrokken. Ik had daar nooit bij stil gestaan, maar natuurlijk hebben velen van hen die aldus moordenaar werden, de grootst mogelijke moeite gehad met wat zij deden. Ja, tijdens de executies werd er dan ook fors gezopen, en zonder enige twijfel zijn er velen gek geworden van en door hun daden.

Maar Littell doet meer: zijn hoofdpersoon, Max Aue, we hebben iets van hem gehoord vanavond, is een Duitse SS-officier - een Duitse officier die géén spijt heeft. Hij heeft meegedaan, hij heeft nooit de kans gegrepen om ertussen uit te knijpen, en hij houdt ons lezers, dit voor: "Als u geboren bent in een land en in een tijd waarin niemand uw vrouw en kinderen komt vermoorden, en waarin ook niemand u komt vragen andermans vrouw en kinderen te vermoorden, prijs dan de Heer en ga in vrede. Maar vergeet dit nooit: u hebt misschien meer geluk gehad dan ik, maar dat maakt u nog niet tot een beter mens. Zodra u zo hoogmoedig bent om dat te denken, wordt het gevaarlijk." (p. 28)

Wij hebben net geluisterd naar een fragment uit een ander boek van Littell, *Berichten uit Homs*, over de oorlog in Syrië, die hij in 2012 gedurende enkele maanden als journalist meemaakte. Ik citeer op mijn beurt een fragment. Het staat iets voor het fragment dat net werd voorgedragen: "Er komt een soldaat binnen, met bivakmuts op en een gebreide sjaal om in de kleuren van het vrije Syrië. Hij is drie uur geleden gedeserteerd, zegt hij. Het is een *mulazim* (tweede luitenant), gelegerd in Damascus en hier met verlof. Hij is nog in uniform, draagt een camouflagejasje. Zijn broer, ook een *mulazim*, zit in de gevangenis omdat hij weigerde op demonstranten te schieten. Hij is bezorgd om zijn broer, daarom houdt hij een bivakmuts op. Hij wil bij het Vrije Syrische Leger. Hij toont ons snel even zijn gezicht, zodat we kunnen zien dat het hetzelfde is als op zijn identiteitskaart. ... Hij lijkt gespannen, nerveus onder zijn bivakmuts. Een schichtige blik in zijn ogen."

We weten het niet, maar het zou zo maar kunnen: dit is een man die dat geluk niet heeft gehad. Hij is een oorlog ingerold, wordt geconfronteerd met zijn broer die de grote moed heeft gehad om

niet mee te doen, en nu is hij een nog onzekerder leven ingestapt. Geen wonder dat hij gespannen lijkt, en nerveus en schichtig uit zijn ogen kijkt.

Zo maar iemand, een van de duizenden die oorlog voeren in Syrië. Hoe is het hem verder gegaan? Zou hij nog leven, zo'n vier jaar nadat dit verhaal over hem is opgetekend? is hij slachtoffer geworden, of dader?

Oorlog in het Midden-Oosten. Een oorlog waar wij maar weinig van begrijpen, maar waarvan de beelden duidelijke taal spreken. Verwoeste steden, mensen op de vlucht, hogere politiek, ideologische strijders, die hoofden van onschuldige burgers afhakken, zelfs babies doden - opnieuw, van een weerzinwekkende gruwelijkheid. Ideologische strijders, die lijken te handelen met een meedogenloosheid en een vaste ideologische overtuiging, die doet denken aan het type meedogenloosheid van de nazi's: wij weten hoe de wereld in elkaar hoort te zitten, en alles wat daarmee in strijd is, moet vernietigd worden. Bij de nazi's: joden, Roma, homo's. Bij IS alles en iedereen dat in hun ogen goddeloos is, niet alleen mensen, ook stenen. Zie de vernietiging van Palmyra. En waarschijnlijk ook hier: van de aanvang af overtuigde ideologen, maar daarna ook degenen die om wat voor reden dan ook tegen IS zijn aangelopen, zijn gaan meedoen ... van wie sommigen ontdekten dat ze niet meer terug konden. Jazeker, ook mannen en vrouwen uit Europa, uit ons land. Waarom zij zo handelen? Wie zal het zeggen? Opeens het licht gezien? Onvrede doordat zij zich niet thuis voelden in onze samenleving? Hoe dan ook: onze afschuw, onze ontzetting, gecombineerd met ons onbegrip over deze daden, zijn overgeslagen in angst, nu deze terreurdaden Europa bereikt hebben.

En ons voor ingewikkelde dilemma's plaatsen. Want het is niet alleen IS dat Europa heeft aangeraakt, het is de oorlog in het Midden-Oosten zelf die over de grenzen van Europa heen spoelt. Dat verbaast natuurlijk niet: wie zou niet, na jaren op de tanden bijten, eerst in een kapot geschoten stad, daarna in een vluchtelingenkamp en zonder enig uitzicht op verbetering, wie zou niet, als hij de kans kreeg, de stap zetten naar wat misschien een zinvol bestaan wordt? Zelfs in een risicovol bootje? De dood of de gladiolen, zo hoog is de nood gestegen. En zo vluchten velen van hen naar Europa. Velen? Het is nog maar een fractie van hen die gevlucht zijn. Kijk naar landen als Libanon, Jordanië en niet te vergeten Turkije, waar een paar miljoen mensen in veelal barre omstandigheden bivakkeren en die landen ontwrichten. Europa, rijk continent, ziet het met angst en beven tegemoet. Duizenden vluchtelingen, veelal moslims die we niet kennen en niet goed snappen. Ze zijn in een andere cultuur opgegroeid, kennen nog niet, zoals wij Europeanen ook nog maar sinds de laatste halve eeuw, de gelijkheid van mannen en vrouwen en van hetero's en homo's. Ze hebben een geloof, dat vreemd voor ons is: soennieten, shi-ieten, en salafisten, die naar men zegt ook weer in totaal verschillende groeperingen onder te brengen zijn... Het lijkt het christendom wel, met zijn katholieken, protestanten, gereformeerden, doopsgezinden, en niet te vergeten degenen die ruzieden over de vraag of de slang nu wel of niet gesproken had... Of het joodse geloof, met de orthodoxe, de liberale, de chassidische en al die andere richtingen...

Maar de islam, we kennen dit geloof niet, en we zijn als de dood voor de radicale elementen ervan.

En daar zijn onze dilemma's: vluchtelingen die wij op grond van het Verdrag van Genève zonder meer bereid zijn op te vangen en een nieuw huis te geven, komen in zo groten getale Europa binnen, dat dat tot allerlei spanningen leidt. Tussen landen, maar ook in die landen zelf. Spanningen die vergroot zijn door de angst dat onder deze vluchtelingen aanhangers van IS zitten, die hun ideologische bezetenheid ook hier ten uitvoer willen brengen, spanningen ook die samenhangen met de culturele kloof tussen vluchtelingen en wat wij gewend zijn.

Waardoor ook wij voor existentiële vragen gesteld worden: kunnen wij wel al die vluchtelingen opnemen? Het lijkt een vraag die, getuige de druk die Europa op Turkije legt om vluchtelingen dáár op te vangen en de doorreis naar Europa te bemoeilijken, zo niet af te schermen, negatief beantwoord wordt.

En wat doen wij dan, als de weggebombardeerde burgers van Aleppo voor de deur van Turkije staan? Dan krimpt ons hart, als wij zien dat Turkije hen niet toelaat. Dan voelen wij aan den lijve wat het verschil is tussen getallen, aantallen en cijfers - zoals het getal zes miljoen of vijftigduizend waar ik het in het begin over had - en de gezichten en geschiedenissen van individuen. En komen wij langzaamaan, na zeventig jaar vrede, in de buurt dat wij misschien niet meer kunnen zeggen dat wij het geluk hebben gehad dat wij niet met dergelijke existentiële vragen geconfronteerd werden. Dus laten wij de woorden van Max Aue uit de roman van Jonathan Littell nog maar eens heel goed tot ons doordringen:

'Maar vergeet dit nooit: u hebt misschien meer geluk gehad dan ik, maar dat maakt u nog niet tot een beter mens. Zodra u zo hoogmoedig bent om dat te denken, wordt het gevaarlijk.'

Job Cohen

Amsterdam, 15 feb 16, Wish you were here - Jonathan Littell